

CO JE TO „NÁRODNÍ RÁMEC“? NĚKOLIK POZNÁMEK, OTÁZEK A ÚVAH NA OKRAJ ČLÁNKU MILOŠE ŘEZNÍKA

Jan Horský

What is a 'National Framework'? Some Remarks, Questions, and Considerations on an Article by Miloš Řezník

This is a contribution to the discussion on Miloš Řezník's article, 'Národní kategorie a současná historiografie' (National categories and contemporary historiography), published in *Dějiny – teorie – kritika* 3/2006, p. 7–34. I operate nominalistically with the category of nation. In contrast to the study of history in the 'national historical framework' I propose the historical analysis and micro-historical correction to the macro-analytical approaches of 'national history' (both in principal in agreement with Řezník). The main part of my discussion is, however, concerned with Řezník's argument that one cannot leave the 'national historical framework' without also taking up a position on national identity. My emphasis here is on Weber's idea of 'value neutrality'. I also point out the need to distinguish between different layers: (1) (potential) national life, (2) national consciousness, (3) consciousness and a reflected identification of oneself as a member of a certain nation, and (4) the situation in which national motifs enter into the intentionality of social behaviour. These levels should not be confused when conducting research.

Jan Horský (* 1963), působí na Fakultě humanitních věd UK, honza.horsky@seznam.cz

Nedávno uveřejnil na stránkách tohoto časopisu Miloš Řezník svoji úvahu o národních kategoriích v současném dějepisectví.¹ V souvislosti s ní bych chtěl učinit několik poznámek a položit pár otázek, které se týkají jak samotného Řezníkova

1 MILOŠ ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, DTK 3/2006, s. 7–34.

textu, tak některých obecnějších rysů studia národních hnutí či národnostních menšin, krajanských sdružení atd. Rozhodně však nechci odmítat Řezníkův výklad jako takový a ani nechci jakkoli znehodnocovat jeho závěry. Jednak proto, že – ve srovnání s badatelským výkonem Miloše Řezníka – nejsem k něčemu takovému vlastně vůbec kompetentní, a jednak proto, že se v mnohém s Řezníkem shoduju. Shodli bychom se tak, soudím, jak v potřebě vyvažovat dějiny, viděné v rámci národní perspektivy, dějinami jednotlivých problémů, tak v tom, že vůči velkým konceptům národních dějin je vhodnou protiváhou mikrohistorické zaměření části dnešních bádání. Mnohé, co bude dále uvedeno, tak nemá vyznívat jako nějaký můj „objev“, jímž bych chtěl Řezníkův text mistrovat či korigovat.

Chtěl bych však upozornit na ty prvky Řezníkovy výkladu, které jsou v něm, po mém soudu, k diskusi, nebo ve kterých bych byl spíše analyticky i formulačně opatrnější. Při tom hned na úvod musím upozornit na dvě významné okolnosti. Předně, že z výkladu Miloše Řezníka vyjímám některá jeho tvrzení a záměrně – pro účely diskuse – je při své interpretaci až vyhrocuji do extrémních poloh. Za tento postup se Milošovi Řezníkovi předem omlouvám a zdůrazňuji, že mu v žádném případě nechci podsouvat tyto mé vyostřené a polarizované interpretace. Dále pak upozorňuji, že můj text je s textem Řezníkovým do jisté míry mimoběžný. Jednak v tom smyslu, že některá jeho tvrzení jsou pro mne pouze podnětem k následujícím úvahám, jednak tím, že Řezníkovi jde o analýzu povahy dějepisectví a o rozbor jeho sociální rezonance, o to, jak se v nedávné době v historiografii s „národním rámcem“ nakládalo. Oproti tomu já budu své poznámky a úvahy načerpávat předně z noetického a metodologického hlediska.

Osobně nevím, co skutečně je a co není „národ“, a myslím, že pro samotné bádání v rámci historických, kulturních či sociálních věd to není nijaký závažný nedostatek. Podstatnější je (ryze nominalisticky viděno), uznáváme-li, že „národ“ pro účely té či oné studie *definujeme* tak a tak (zcela ve smyslu Cassirerova odkazu na Heinricha Hertze stran významu „obrazů“, „symbolů“ ve vědeckém myšlení).² Nominalistické stanovisko nebrání tomu, abychom uznali, že zde jsou určité socio-kulturní skutečnosti, vůči nimž se *některé* z definic „národa“ ukazují jako adekvátní. Nominalistické stanovisko tedy nutně není popíráním existence národů, je však, alespoň se domnívám, poměrně produktivní kriticko-analytickou obranou před tím, abychom zbytečně a ukvapeně nehypostazovali a nesubstancionalizovali takové kategorie, jakými je právě „národ“, a dále kupříkladu „národní rámeček“, „kolektivní zkušenost“, „národní vědomí“, „skupinová identita“ apod. Tato obezřetnost zároveň znamená snahu o neustálou „empiricko-historickou“ (ve smyslu konstruk-

ce měkkých faktů) kontrolu toho, co se zdá být jakoby samozřejmé (kupříkladu proces národního uvědomování).

„Národní rámec“ a jeho legitimita

Miloš Řezník operuje s pojmy jako „národní kategorie“, „národní rámec“, „kolektivní subjekt“, „kolektivní vědomí“, „centrální referenční hodnoty skupinového vědomí“ apod. Uznávám, že jde o termíny často se vyskytující v literatuře, a že se tudíž může zdát, že je není nutno vymezovat a jejich obsahy podrobněji analyzovat. Před podlehnutím takovému zdání bych však chtěl varovat. Bude zde patrně platit totéž, co říká Zdeněk Vašíček o využití etnografie v archeologii. „Problémem etnografických tvrzení“ totiž podle něj je, „že jsou obvykle formulována pomocí termínů o různé úrovni obecnosti a že s sebou nesou mnoho nevyjasněných závazků, ontologických i ideologických. Avšak to je případ i jiných vědních oborů. Mám na mysli především nekontrolované užívání takových termínů, jako jsou například ‚systém‘, ‚adaptace‘, ‚struktura‘, ‚model‘, ‚funkce‘, jejichž smysl silně kolísá a jež nejsou obvykle vázány na přesnou teorii, která by za ně ručila. Nemohou být proto v zásadě brány jako teoretické entity, s jejichž pomocí podáváme vysvětlení (...) ale spíše jen jako termíny deskriptivní, či dokonce jen ornamenty.“³

Tato slova lze vztáhnout i na Řezníkův termín „národní dějinný rámec“ či jen „národní rámec“, na nějž se na tomto místě zaměřím.⁴ Vzhledem k tomu, že v jeho výkladu má pojem „národního rámce“ poměrně významné místo (mimo jiné se diskutuje jeho legitimita), je škoda, že jej Miloš Řezník nijak soustavně nevynezuje. Je to škoda již jen proto, že rozbor dějepiscství, který Řezník podává, je nesporně velmi přínosný a výstižný. Přece však spoléhání na určitou samozřejmost používaných termínů; do určité míry pro čtenáře dělá těžší vztáhnout obecné charakteristiky ke konkrétním materiálovým obsahům.

Termín „národní rámec“ tak vyvolává (oprávněně či nikoli) dojem odvozenosti z politicko-žurnalistického žargonu (národní rámec jako buď protiklad, nebo komponenta EU) či jakési nereflektované samozřejmosti, že se prostě běžně píše práce o jednotlivých „národních dějinách“ (české, německé, polské atd.). Při tom právě tento termín by bylo vhodné ujasnit, pokud možno zbavit určité metaforičnosti, aby s ním bylo možné analyticky pracovat. Lze k tomu využít jak Weberovy teorie „ideálních typů“, tak Foucaultových úvah o překračování „prahu vědeckosti“ či Vašíčkovo mínění o zanalytictění takovýchto kategorií cestou „je-

3 ZEDNĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 68.

4 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, zejména s. 16–24.

jich testování prostřednictvím řady dílčích hypotéz formulovaných v návaznosti na hypotézy obecnější“.⁵

Miloš Řezník nepovažuje „národní rámec“ za absolutně nezbytný a zcela nepřekonatelný. Jeho formulace v tomto směru však nejsou zcela zřetelné. Mimo jiné se zde stejně jako i v otázkách zmiňovaných níže ukazuje problematickou určitá, místy se vyskytující nejasnost, zda Řezník o „národním dějinném rámci“ mluví ve smyslu deskriptivním (tzn. že se s ním tak a tak v historiografii prostě zachází) nebo ve smyslu noetickém či metodologicko-normativním (tzn. že to tak je nutné z hlediska noetické analýzy historikových postupů, či že to tak tudíž i má být). Význam, jenž lze podle Řezníka připisovat „národnímu dějinnému rámci“, vyplývá kupříkladu z toho, jak charakterizuje nynější komparativní studie: „Dobře viditelné je to na tom, jak je podstatná, ne-li zcela převažující část komparativních výzkumů založena: jako srovnání mezi různými národními prostředními. [...] To samozřejmě musí vést k zamyšlení, kdy a nakolik historická komparace národní rámec opouští (a kdy a nakolik o to usiluje). Na druhé straně však právě touto cestou a tímto založením je dána její nesporná relevance a nezastupitelnost ve vztahu k národním dějinám, v tom i českým.“⁶ Obdobně vyzní i jiná Řezníkova formulace: „Ve vztahu k otázce potřebnosti a relevance (nikoli však naprosté dominance nebo dokonce případné výlučné priority) národně historických rámců by ale normativní vyjádření (...) byla možná pouze na základě takových předem zaujatých hodnotových východisek, která by ve vztahu k této problematice byla svého druhu apriorními soudy a která by se v konečném důsledku vztahovala k rovině kolektivních identit mluvčích.“⁷ Netřeba opakovat, že by výklad byl jednoznačněji interpretovatelný, kdyby bylo vyjasněno, co se vlastně „národním rámcem“ míní. V tomto smyslu pak buď nerozumím následujícímu Řezníkovu tvrzení, nebo je musím rozhodně odmítnout. Jde o větu: „Nelze podpořit nebo odmítnout národně historický rámec jako takový, aniž by tím byla zaujímána pozice k otázce potřebného upevnování, udržování nebo opouštění národní identity.“⁸ Zde je jednak „národní rámec“ věcí volby, je jednoznačně jen alternativou. Jednak – a to je z mého hlediska nepřijatelné – se zde ale odmítá odstup mezi vědeckou teorií a jí určeným badáním na jedné a politicko-ideologickým smyšlením badatele na druhé straně. Studují-li kupříkladu proces zmechanizování obrazu světa v 17. století v rámci rodící se přírodní vědy

5 MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 278; Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 68; MAX WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 7–63.

6 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 20–21.

7 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 22.

8 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 22.

nebo proces přechodu od starého k novému demografickému režimu, tj. snažím-li se pojednat určitý dějinný problém, tak tím (implicitně) oslabuji, ne-li zpochybňuji svoji národní identitu? Neslychali jsme něco podobného o třídním přístupu či, chcete-li, „třídním rámci“?⁹ Takto vyhocené stanovisko rozhodně Řezníkovi nepodsouvám. Pouze upozorňuji na to, jak by také šlo jeho slovům rozumět, nejsou-li upřesněny klíčové termíny.

Miloš Řezník zároveň zvažuje legitimitu „národního dějinného rámce“. Soudí kupříkladu, že ani „relativistickým odstupem nemůžeme odmítnout, ‚popřít‘ legitimitu národně dějinné perspektivy jako takové“. Obdobně vyznívají i následující slova: „Postulování nadnárodních perspektiv, jak jsou toho třeba příkladem ‚evropské dějiny‘, totiž může, ale zdaleka nemusí být spojeno s odmítnutím legitimacy nebo relevance národních historických konceptů.“¹⁰

Řekněme pro tuto chvíli možná nepřesně a vůči Řezníkovi výkladu snad až nadmíru zjednodušujícím způsobem, že „národním rámcem“ myslí snahu studované jevy vnímat prvotně v národně-dějinném kontextu a že s touto snahou souvisí i jakési spoléhání na možnost celistvého uchopení národních dějin určité epochy (tj. že se „národní rámec“ pojí s holistickým stanoviskem). Pokud by tomu tak opravdu bylo, pak mám za vhodné, kromě výše řečeného, učinit dvě poznámky, které však již směřují z velké části mimo vlastní Řezníkův text.

Za prvé. Budeme-li klást prvořadě jako alternativu „národního rámce“ nadnárodní či nenárodní dějinný rámec, regionální rámec apod., půjde nám tak zase o určitý celek. Věci se nám však začnou jevit jinak (mohu říci ve shodě s Řezníkem), postavíme-li proti sobě na jedné straně historiografii, jež se pohybuje v „národním rámci“, tj. která se snaží uchopit celek (celé české, celé polské, celé německé dějiny), a na straně druhé historiografii, která chce řešit určitý badatelský problém (kupříkladu Weberův proces odkouzlení světa, Eliasův proces civilizace, Dijksterhuisův proces zmechanizování obrazu světa, ale také proces formování moderních národů, jak o něm píše Miroslav Hroch). V této souvislosti by stálo za povšimnutí to, co říká Roger Chartier o překonání vlivu Hegelova myšlení v dějepisectví, nebo to, jak porovnává Jürgen Kocka dva základní metodické přístupy na příkladu Karla Marxe a Maxe Webera. V historických sociálních vědách je snaha pracovat tak, jak ukazuje Hans-Ulrich Wehler, abychom pomocí teorií usilovali o identifikaci, rozkrytí a vysvětlení historických problémů. Teorie se tedy nevztahují k nevymezeným celkům,

9 Nenapadá mne nic jiného, než odkázat k Weberovu rozlišování mezi „vztažením k hodnotám“ v kulturních vědách a jejich „hodnotovou neutralitou“: M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 7–108.

10 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 22–23.

nýbrž k tomu, co je z nich záměrně badateli selektováno. Lze v tom spatřovat ohlasy mínění Maxe Webera, že ve vědách o kultuře nejde o věcné spojitosti předmětů, nýbrž o myšlenkové souvislosti problémů. Dějepisné bádání se pak vztahuje k určité (explicitně pojmenované) části, vrstvě či segmentu socio-kulturní skutečnosti či ke skupině (sérii, řadě) vybraných a pomocí teorií konstruovaných objektů, k tomu, co bylo v německé historické sociologii označováno jako „historické individuum“.¹¹ Takto pojaté „historické individuum“ je pak, domnívám se, protipólem „národního rámce“ (platilo-li by jeho mnou svrchu konstruované vymezení).

Za druhé. „Národní rámec“ je zajisté legitimní již proto, že náš zájem a naše badatelská hlediska, jež jsme si zvolili v souvislosti s tímto zájmem, nelze jakkoli objektivně zdůvodnit. Můžeme je prostě jen konstatovat, jak by vyplývalo z weberovské metodologie, k níž bych se, pokud vezmu v potaz svrchu uvedené Kockovo srovnání, přikláněl mnohem více než k metodologii marxovské. Otázkou však je, zda hledisko „národního rámce“ (tj. patrně mimo jiné snaha studovaný jev vždy nejprve kontextualizovat v národních dějinách) je vůbec vědecky produktivní? To je podstatná otázka, kterou by mělo smysl řešit. Bude-li stát otázka tak, zda je vědecky prospěšnější prvotně zaujímat hledisko „národního rámce“, nebo naopak teoreticky kontrolovaně konstruovat „historická individua“ a studovat procesy jejich proměn, pak (s omluvou za to, že ani já zde tyto pojmy soustavně nevymezuji) dávám jednoznačně přednost „historickým individuí“.¹² Takto položenou otázku zde neprezentuji jako nějaký můj světoborný objev, jímž by se můj pohled výrazně odlišoval od perspektivy Miloše Řezníka. Právě naopak. Jeho reflexe povahy dějepisectví uplynulých let položení této otázky právě přímo umožňuje. Mimo jiné i proto považuji Řezníkovu stať za přínosnou. To, že Řezník ve svém textu takovou otázku nerozvíjí, není dáno tím, že by si jí nebyl vědom, nýbrž tím, že je jeho perspektiva jiná než ta, ze které věc nahlížím. Tím samozřejmě neříkám, že je chybná.

Nemusím snad dodávat, že i „národ“ může být definován tak, že je badatelsky uchopitelným „historickým individuem“. „Proces utváření moderních národů“ (ať již v Hrochově či Gellnerově pojetí) se tak dá studovat jako dějinný problém, aniž bych nutně musel přijmout perspektivu „národního rámce“.

11 ROGER CHARTIER, *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude*, Paris 1998, s. 242–244; DUK-YUNG KIM, *Georg Simmel und Max Weber. Über zwei Entwicklungswege der Soziologie*, Opladen 2002, s. 102; JÜRGEN KOCKA, *Sozialgeschichte, Begriff – Entwicklung – Probleme*, Göttingen 19862, s. 9–47; VOLKER KRUSE, „Geschichts- und Sozialphilosophie“ oder „Wirklichkeitswissenschaft“? *Die deutsche historische Soziologie und die logischen Kategorien Rene Königs und Max Webers*, Frankfurt am Main 1999, s. 112–116; M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 23; HANS-ULRICH WEHLER, *Anwendung von Theorien in der Geschichtswissenschaft*, in: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, (edd.) Jürgen Kocka, Thomas Nipperdey, München 1979, s. 17–18.

Konstruovanost národa

Nechci se pouštět do debat, zda je „národ“ konstruktem či nikoli. Tyto debaty, které v českém prostředí posílily zejména s trochu opožděným vlivem Ernsta Gellnera,¹² byly jistě nemalou měrou prospěšné, přece se však, soudím, do určité míry zacyklily samy v sobě. Chci se zde pouze zamyslet nad tím, jak ladí Řezníkem konstatovaný důraz dějepisectví na prioritu či alespoň legitimitu „národního rámce“ s nynějšími teoretickými koncepty „národa“ (níže uvedu jen vybrané příklady). Souhlasím s Milošem Řezníkem, že „národ a jeho dějiny jako konstrukt je třeba chápat ne jako svévolné vynalezení ‚neexistujícího‘ nebo dokonce jako utilitární přizpůsobování si a překrucování dějin pro vlastní cíle, ale jako výsledek sociálních a kulturních potřeb a procesů v neposlední řadě identifikačních“.¹³ Přece však si myslím, že tezi o konstruovanosti národa je zapotřebí převést podrobněji do vlastních metodologických úvah.

„Národ“ je jak pojmem běžného jazyka, tak pojmem teoretickým, je jak pojmem historickým, tak dnešních badatelů. „Výrazům běžného jazyka odpovídají spíše komplexy než pojmy,“ soudí Zdeněk Vašíček. „Proto jsou historické pojmy polyteticke (tj. překrývající se a neohrazené: neurázkivé výrazy pro vágní). Proto se musejí uvádět jejich různé významy, různé kontexty, různá použití a jejich vývoj.“¹⁴ Přes tyto obtíže by bylo žádoucí ve chvíli, kdy se z „národa“ má stát pojmový badatelský nástroj, usilovat o preciznější definici.

Dnes jsou běžné definice národa (popř. etnické skupiny či národnostní menšiny apod.), které propojují jeho vnější (někteří autoři by řekli „empirické“, jiní „objektivní“) a vnitřní (někdo by řekl „subjektivní“, jiný „aktérsky intencionální“) znaky. Příkladem budiž jak vymezení „národa“ Miroslava Hrocha, tak definice „ethnicity“, kterou podává Anthony Giddens. Ten její pojem vymezuje jako „kulturní praktiky a názory určité skupiny, které ji odlišují od ostatních. [...] Existuje řada charakteristik, jimiž se etnické skupiny mohou vzájemně odlišovat; nejčastěji však jde o jazyk, dějiny, původ (ať již skutečný nebo domnělý), náboženství a styl oblékání nebo zdobení.“ V souvislosti se svou tendencí převádět namnoze etnické rozdíly na rozdíly kulturní Giddens říká, že etnické odlišnosti jsou „vždy naučené“, nejsou však rozhodně jen vnější, neboť zde je vždy také „pocit společné kulturní identity“.¹⁵

12 Srov. ARNOŠT GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.

13 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 14.

14 Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 94–95.

15 ANTHONY GIDDENS, *Sociologie*, Praha 1999, s. 228, 549.

Jiné definice však pokládají vnější znaky „národa“ za podružné a zdůrazňují niterný prožitek identifikace příslušníků. Příkladem může být důraz Maxe Webera na to, že národ nelze uchopit pomocí jeho „empiricky společných kvalit“, neboť tkví v „specifickém pocitu solidarity“ těch, kteří se k němu hlásí.¹⁶ Rovněž Ernst Renan pokládá za podstatné pro národ (coby duši či duchovní princip, tudíž princip niterný) vedle „nynější shody či přání být pospolu“ zároveň i „společné vlastnictví bohatého dědictví vzpomínek“, tzn. společné dějiny. Jeho důraz na niternost národ konstituujícího principu vyplyne ve srovnání třeba se svrchu uvedeným vymezením Giddensovým. Jestliže Giddens klade vedle sebe jako rovnocenné vnější a vnitřní znaky „ethnicity“, pak Renan výrazně oslabuje význam vnějších znaků (jazyk, náboženství, rasa, území) pro vymezení a existenci národa.¹⁷

Tak jak přibývalo definic, které za podstatný znak „národa“ (popř. národnostní skupiny) považují aktérské vědomí příslušnosti k „národu“, jak ukazuje mimo jiné Miroslav Hroch,¹⁸ ukazovalo se stále jednoznačněji, alespoň se domnívám, že s pojmem „národa“ lze pracovat pouze jako s weberovským ideálním typem. Je-li „národ“ především (či také) specifickým pocitem nebo vědomím, potom o něm platí namnoze podobně jako o pojmu „státu“, tak jak o něm mluví Max Weber.¹⁹ Zastoupení určitého aktérsky vědomého prožitku identity či specifického pocitu solidarity mohou v socio-kulturním poli vždy právě jen ideálně-typicky předpokládat. Nemohu je „empiricky“ s jistotou doložit. To platí jak v badatelské rovině, tak i v rovině aktérské. Politik či žurnalista, oslovující „národ“, má možná sám (pokud toto odvolání nečiní ryze účelově a populisticky, což mimo jiné z hlediska badatelského zase jen těžko zjistíme) pocit své nesporné zakotvenosti v národním celku, avšak u ostatních, oslovovaných aktérů tento pocit jen předpokládá (ať si je tohoto svého předpokladu vědom či nikoli).

Pokud se z této badatelské/aktérské obtíže pouhé (ideálně-typické) předpokladanosti (funkční) existence „národa“ budeme chtít dostat odkazem na jeho vnější znaky, také si příliš nepomůžeme. Převedeme-li definicí „národ“ na „komplex symbolů, textů a mýtů“,²⁰ můžeme sice „empiricko-historicky“ sledovat, jak tyto jeho

16 MAX WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehende Soziologie*, Tübingen 1972⁵, s. 765.

17 Cituji podle HAGEN SCHULZE, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003, s. 97.

18 MIROSLAV HROCH, *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*, Göttingen 2005, zejména s. 11–40.

19 M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 51–52.

20 Srov. k této otázce M. HROCH, *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*, s. 36.

prvky vystupovaly v dobových diskurzivních formacích, avšak o aktérském vědomí jsme tím ještě mnoho nepoznali. Vždyť z reflexe naší vlastní sociální zkušenosti kupříkladu víme, že se v projevech politiků a v elektronických a tištěných médiích může kumulovat národovecké „řvaní“ (jak tomu bylo kupříkladu před parlamentními volbami 2002 v České republice), avšak jen těžko to považovat za projev nějaké akcentace národní otázky v myslích jednotlivých aktérů v rámci celého socio-kulturního pole české společnosti.

Vedou-li, alespoň se domnívám, zmíněné definice národa k závěru, že národ je v socio-kulturním poli jak badatelsky, tak aktérsky vždy jen větší či menší měrou hypotetickým předpokladem, lze se pak tázat, zda úvahy o nutnosti a legitimitě „národního rámce“ dějepisných bádání nejsou nutně spojeny s permanentní přítomností této hypotézy? Pokud by bylo badateli reflektováno, že jde jen o ideálně-typický předpoklad, nebyl by to, po mém soudu, žádný problém. Avšak jak často je v bádáních o „národních dějinách“ vědomě přítomen předpoklad pouhé ideálně-typické konstruovanosti národa? Miloš Řezník má však na mysli i jinou konstruovanost, konstruovanost dějinnou. My dnes nahlížíme minulost tak, že v ní hledáme děje, které se týkají skupiny, s níž se cítíme být spojeni, nebo se k ní vědomě hlásíme. Avšak ani z této perspektivy se na ideálně-typické konstruovanosti nic nemění. S odkazem na povahu ideálních typů se však musím ptát: Jaký je rozdíl mezi konstruovaností „národního rámce“ a třeba „rámce církevního“, „rámce skupinového“ (dějiny dělnictva či dějiny intelektuálů), „rámce kulturního“, „rámce obecně lidského“ (kupříkladu „neolitickou revoluci“ by bylo jen komické pojednávat v „národních“ či „třídních rámcích“)? Nevidím jakýkoli epistemologický důvod, proč by ony ostatní rámce měly mít menší váhu než „rámec národní“. Uznávám jistě, že všechny jsou legitimní, ale znovu se vracím k otázce, zda jsou všechny vědecky stejně produktivní?

Kolektivní subjekt

Domnívám se, že určitým projevem směšování noetické teorie pozorování s teorií povahy samotné studované skutečnosti je také samozřejmost, s kterou se mluví o „kolektivním subjektu“ (národních) dějin. Neodmítám tento pojem (jako ideální typ), uznávám i, že lze tematizovat „společnou zkušenost“ takového kolektivního subjektu. Souhlasně čtu v Řezníkově textu i to, že „ani v době vrcholného nacionalismu nebyl národ jedinou vztaznou hodnotou kolektivní identifikace“.²¹

21 M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 9, 14.

Přece bych však chtěl načrtnout několik poznámek, které však již rozhodně nemíří vůči Řezníkovu textu jako výtky. Naopak se domnívám, že bychom se navzájem v mnohém shodli.

Dějepis bádající o 19. a 20. století, soudím (až jsem stran tohoto období jen čtenářem a nikoli badatelem), by mohl více než doposud navazovat na metodologické debaty a badatelské postupy jednak dějepisectví bádajícího o raném novověku, jednak současné kulturní a sociální antropologie či kvalitativní sociologie. V debatách o dějinách mentalit, *New Cultural History* a mikrohistorii byl proti původnímu důrazu na kolektivní, neintencionální a domněle homogenně rozšířené položen akcent na individuální, aktérsky vědomé a na rozmanitost v socio-kulturním poli. Následně se však začalo ukazovat, že ona aktérská intencionalita není badatelsky většinou bezprostředně dostupná.

V návaznosti na tyto debaty lze, přeneseno na studium národních identit či etnických skupin, ryze pracovní v rámci teorie studované skutečnosti rozlišovat různé roviny. Lze – povšechně načrtnuto – uvažovat o rovině, kterou bych označil jako „národní život“. Lépe by možná bylo mluvit jen o rovině „života“, neboť adjektivum „národní“ by již mohlo vyvolávat dojem jakési nesporné danosti „národa“. Popřípadě by také šlo mluvit o „potenciálně národním životě“. Tento termín volím proto, neboť jej chci pojednat analogicky s tím, co Fernand Braudel označuje jako „materiální život“ či Max Weber jako „mravy“.²² Je to rovina namnoze zautomatizovaného, tudíž aktérsky neintencionálního chování (diskurzivních, sociálních a jiných praktik), jež se ve své pravidelnosti uchovává pouhým zvykem či nerefektovaným napodobováním. Náleží sem samozřejmé užívání jazyka, lidové slovesnosti atd. Nechci tím nikterak tvrdit, že užívání jazyka nemůže být (či není) také reflektované, právě tak jako pěstování lidové slovesnosti. Zároveň uznávám, že by patrně dělalo potíže rozhodnout, zda do této roviny zařadit vyučování jazyka a slovesnosti ve škole atd. Takže by možná bylo přesnější říci, že do této roviny by připadaly takové praktiky, které z definice chceme studovat jako aktérsky nerefektované. S touto rovinou se překrývá běžný „provoz“ kultury (pojaté geertzovsky) coby veřejného systému sdílených symbolických významů. Sdílení těchto významů zajisté předpokládá také (alespoň potencionální) aktérské vědomí (vědomí významu symbolů). V této rovině by to však nebylo vědomí toho, že právě určité symboly jsou výrazem specifického skupinového (národního) charakteru. Obdobně by do

22 FERNAND BRAUDEL, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, zejména s. 9–25; GÜNTHER ROTH, *Fernand Braudel und Max Weber. Ein strukturgeschichtlicher Vergleich*, in: Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns, (edd.) W. M. Sprondel, C. Seyferth, Stuttgart 1981, s. 59–80; M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 187.

této roviny „(národního) života“ snad šly zařadit také „národní konvence“ (ve weberovském smyslu slova).²³

Od této roviny „(národního) života“ bych odlišil druhou rovinu „národního vědomí“, obsahující jak kupříkladu explicitní vymezení (určitého) národa, jeho znaků atd., tak i vědomé a záměrné užívání určitých symbolů právě jako symbolů národních.²⁴ „Národním vědomím“ zde rozhodně nemíním Hegelův „národní duch“, který by měl vším prostupovat a objektivovat se v celém životě (zde v první rovině), smýšlení (zde v druhé a třetí rovině) a jednání (zde ve čtvrté rovině) každého aktéra, a tudíž i „národa“ či „lidu“ jako kolektivity. Na mysli mám některé ideje, popř. myšlenkové systémy, které vystupují jak v mysli jedince, tak v určitém socio-kulturním prostoru (vždy) souběžně s idejemi a systémy jinými (což může mít „empiricky“, navenek podobu mnohosti a paralelnosti diskurzivních formací v rámci socio-kulturního prostoru dané společnosti v určité době). Stran vztahu (národních) idejí (pojmu, pojmových systémů) k socio-kulturní strukturaci bych byl asi ještě opatrnější, než je Reinhart Koselleck. V rámci hledání určité dialektické rovnováhy mezi pojmy (jazykem) a společností soudí, že bez společně užívaných pojmů by nemohla existovat žádná společnost, nějaký jednotný politický prostor pro jednání. Naše pojmy zároveň, obráceně viděno, vyrůstají z politicko-sociálních systémů. Tyto systémy jsou však komplexnější, než aby je bylo možné redukovat na pouhá jazyková (ideová, pojmová) společenství.²⁵

Jako zvláštní (třetí) rovinu bych pak odlišil vlastní proces skupinové či individuální „národní (sebe)identifikace“. Teoretické odlišení této roviny jako svébytné je vhodné nejen proto, jak říká Tomáš Hirt, „že to, co se v analytické perspektivě vyjevuje jako proces identifikace, je aktéry (v moderních společnostech) zažíváno jako

23 CLIFFORD GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 7–66; M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 187. „Konvencí“ Weber rozumí takový případ, kdy je sice na určité chování činěn jistý vliv, který však nemá povahu ani fyzického, ani psychického nátlaku, nýbrž pouhého souhlasu či nesouhlasu okruhu lidí, kteří tvoří specifické „prostředí“ jednajících.

24 Jako v předcházejících případech a v případech následujících platí i zde, že to, zda je něco aktérsky vědomé či aktérsky nevědomé, zda je určitý jev intencionální či neintencionální povahy, zde zavádím v rámci určité – s dovolením – „ontologické“ teorie o povaze socio-kulturní skutečnosti. Z hlediska noetického či metodologického však nelze říci, že bychom mohli nějakým „historicko-empirickým“ výzkumem (s jistotou) rozlišit jevy na intencionální a na neintencionální. Toto rozlišení je obsaženo již v našem metodickém *a priori*, kdy se s ohledem na definici předmětu studia, námi užitou teorií studované skutečnosti a v rámci našeho kladení otázek my sami (někdy nerefektovaně, někdy uvědoměle) rozhodujeme, zda chceme určité pramenné stopy studovat právě jako indikátory intencionálních jevů (procesů), či naopak právě jako indikátory neintencionálních jevů (procesů).

25 REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 108.

bytotný fundament jejich sociální existence, a tedy jako statická, neměnná a přirozená kvalita“.²⁶ Důvodem jejího samostatného pojednání je také to, že jedna a tatáž – pro zjednodušení řekněme nepřesně – „idea národa“ může být funkční v rámci různých podob (nejednou ryze individuálně probíhajícího) procesu (sebe)identifikace. Zároveň, jak ukazuje i Miloš Řezník, i pro období vypjatého nacionalismu by bylo naivní předpokládat jakousi veskrze homogenní národní skupinovou identitu, jež by si nadto podmaňovala i identitu osobnostní. Nejednou se setkáváme až s – větší či menší měrou „empiricky“ vyargumentovanými – obavami, že dějinný vývoj (a to i přes období tzv. „integrálního nacionalismu“) vyústil v typ dezintegrováného, rozštěpeného, tzv. čtvrtého člověka (Alferd Weber), nebo že v komplikovanosti sociálních a kulturních systémů současné západní civilizace a v propletenosti jejich funkcí ustupuje integrita osobnostní identity do pozadí, že máme co činit s jakousi „slátanou identitou“ („Patchwork“-Identität, jak říká Hubert Knoblauch). Tak jako absolutizace národních hodnot v některých projevech v rovině „národního vědomí“ nevedla nutně k podmanění si osobnostních identit v rámci individuálních procesů (sebe)identifikace, je vhodné také, s odkazem například na Franka Fätkenheuera, pracovat i v případě vypjatého konfesionalizačního úsilí v raném novověku s pojmem smíšené či multiplicitní identity dějinného aktéra.²⁷

Konečně pak lze odlišit (čtvrtou) rovinu intencionality sociálního jednání, tj. případy, kdy „národní hodnoty“ vystupují jako (výrazné či určující) prvky – webersovsky řečeno – „subjektivně míněných smyslů“ aktérských sociálních jednání.

Rozumí se samo sebou, že lze pojednat („nalézt“ či badatelsky předpokládat) i jiné roviny „životů“, „vědomí“, „(sebe)identifikace“ a „myslů jednání“ než „národní“, které jsou vůči těmto „národním“ paralelní.²⁸

Různost těchto rovin a rozmanitost jejich obsahů (paralelnost různých diskurzivních formací, obsahů vědomí, systémů idejí, identifikačních procesů a indivi-

26 TOMÁŠ HIRT, *Svět podle multikulturalismu*, in: Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit (antropologická perspektiva), (edd.) Marek Jakoubek, Tomáš Hirt, Plzeň 2005, s. 9–76, citováno ze s. 38. Z hlediska problematiky zde diskutované je ostatně zajímavá celá Hirtova studie, podobně jako další články tohoto sborníku.

27 FRANK FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600*, Göttingen 2004, s. 17; HUBERT KNOBLAUCH, *Religion, Identität und Transzendenz*, in: Handbuch der Kulturwissenschaften, Band 1: Grundlagen und Schlüsselbegriffe, (edd.) Friedrich Jaeger, Burkhard Liebsch, Stuttgart-Weimar 2004, s. 349–363, zejména s. 354–358; ALFRED WEBER, *Der dritte oder der vierte Mensch. Vom Sinn des geschichtlichen Daseins*, München 1963, s. 45–48.

28 Podrobněji argumentuji ve svých studiích *Dějepisné porozumění a ospravedlnění*, Soudobé dějiny 11/2004, č. 4, s. 66–81; JAN HORSKÝ, *Změníme „kulturu“ dějepiscetví ve prospěch multikulturalismu?*, in: Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit (antropologická perspektiva), s. 236–257.

duálních subjektivně míněných smyslů jednání v nich) spolu s výše zmíněnou ideálně-typickou konstruovaností národa (související zejména s jeho niterným, pocitovým a aktérsky uvědomovaným rozměrem) nutně vedou k tomu, abychom uznali, že i „národní kolektivní subjekt“ dějin je jen ideálním typem, uplatňovaným někdy implicitně, někdy reflektovaně znovu jak v aktérské, tak v badatelské rovině. Nadto, vzhledem k povaze a rozmanitosti uvedených rovin, lze pro jedno a totéž „socio-kulturní pole“ či „prostředí“ určité společnosti v dané době úspěšně ideálně-typicky konstruovat i jiné „kolektivní subjekty“ dějin, jednání a nabývání společné zkušenosti než pouze kolektivní subjekt „národa“. Ke každému z těchto „kolektivních subjektů“ se bude vázat vždy jejich specifický „rámec“. Byť by byly tyto rámce pojednávány holisticky, s nárokem na celostnost uchopení skutečnosti, budou se navzájem odlišovat. Vzhledem k nutnosti selekce pokaždé již při prvním kroku bádání jsou „skutečnosti“ vybírané do jednotlivých „rámců“ odlišné podle toho, k jakému „kolektivnímu subjektu“ je rámec badatelsky konstruován. S odkazem na výklad Chrise Lorenze pak můžeme říci, že tyto „rámce“ („národní“, „církvní“, „kulturní“, „třídní“ apod.) budou při snaze vysvětlit jednu a tutéž skutečnost vůči sobě vystupovat v poměru tzv. „konkurenčních kauzalit“. Badatelské pojmy („národ“, „náboženství“, „kultura“, „třída“ apod.) jsou (být by se užívaly třeba i s holistickými ambicemi) vždy (svou implicitní či explicitní) definicí nástroji selekce (pojmem redukuje mnoho jevů, které bereme v potaz). Výběr je tak zároveň i badatelským oslepením vůči opomenutým (záměrně nevybraným) složkám studované skutečnosti, které však mohly být důležitými komponentami faktického utváření dějinné situace, kterou studuji. Tak lze vůči určitému kauzálnímu výkladu vždy formulovat i kauzální výklad konkurující, vycházející z jiných kritérií selekce.²⁹ Od ideálně-typické konstruovanosti „kolektivního subjektu“ zkušenosti či dějin se dostáváme k pluralitě „rámců“. „Rámce“ nejsou sice zcela paralelní, navzájem se zčásti prostupují, tvoří průniky, přece však jsou nesporně mnohé. Rozhodnutí o jejich hierarchii je patrně (alespoň zčásti) rozhodnutím mimovědním, tudíž i ideologickým. Věda však, chce-li si svoji vědeckost uchovat, musí neustále sama ze sebe kritickou analýzou ideologičnost vypuzovat. Odmítání priority jednoho (v tomto případě „národné dějinného“) „rámce“ tak nutně nemusí znamenat vyjadřování mého politického stanoviska, nýbrž může být prostě jen projevem mé snahy o „vědeckost“ kulturních a potažmo i historických věd.

Bádání obecně nejednou uvedené roviny, abychom se vrátili ke svrchu načrtnutému členění, slučuje, nebo je naopak zaměňuje. Nejednou se tak bez dalšího „em-

29 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 270–277.

piricko-historická“ zjištění, jež se týkají roviny „života“, prohlašují za doklady stavů roviny „vědomí“, popř. za zjištění, jež se týkají rovin „života“ a „vědomí“, považují za doklady procesů v rovinách „(sebe)identifikace“ a „motivace jednání“. To, co se děje obecně v dějepisném bádání, děje se při studiu národních dějin a národních hnutí v nejednom případě obzvlášť nápadně. Sám postup, kdy se jev jedné roviny považuje za indikátor stavu roviny druhé, není nikterak chybný. Uvážíme-li, co říká Roger Chartier o nutnosti badatele neustále hypoteticky konstruovat vztah mezi diskurzivními, ikonografickými a statistickými (pramennými) stopami na jedné a sociálními praktikami na druhé straně a analogicky i vztah mezi sociálními praktikami a sociálními reprezentacemi,³⁰ musíme uznat, že pro „empiricko-historická“ bádání vlastně ani jiná možnost není.

Důležité však je, aby se tyto postupy aplikovaly reflektovaně, a tudíž také kontrolovaně. To se může dít jednak v noeticko-metodologickém smyslu tím, že budeme přesně vymezovat naše pojmy, a tak je měnit v analytické kategorie, a tím, že si budeme vědomi toho, v jaké z uvedených rovin se právě badatelsky pohybujeme; jednak ve vlastním badatelském smyslu tím, že budeme kupříkladu závěry makroanalytických studií národních hnutí kontrolně poměřovat s mikrohistorickými či orálně-historickými studii situace jednotlivých dějinných aktérů nebo malých skupin.

Reflektované a kontrolované užívání pojmu „kolektivní subjekt“ zajisté ukáže jeho ideálně-typickou předpokládanost. To však neznamená, že by nebyly skutečnosti, vůči kterým lze tento pojem adekvátně použít, a neznamená to ani, že by nebyla období, pro která platí, že tento „kolektivní subjekt“ pojatý jako „národ“ mohl (intenzivněji než v dobách jiných) nabývat společné zkušenosti (v českých dějinách kupříkladu doba 1938–1945, 1968–1969).³¹

Přece se však domnívám (a Řezníkův článek mi při tom je velmi ku pomoci), že nejedna práce, která se vztahuje k národně-politickým dějinám 19. a 20. století, obsahuje sliný (implicitní) předpoklad jednolitého národního „kolektivního subjektu“, který se může nakonec stát až překážkou kriticko-analytického bádání. Stačí si povšimnout, jak často se (snad pod vlivem politologického či ideologického diskurzu) automaticky předpokládá, že obsahy politického diskurzu (řekněme prvku druhé z výše zmíněných rovin – „národního vědomí“) lze bez dalšího projektovat do myslí a motivů jednání (všech) aktérů, kteří se nalézali v dané době

30 R. CHARTIER, *Au bord de la falaise*, s. 250–251.

31 Přesto bych i v takovýchto případech byl poměrně velmi ostražitý před vnášením předpokladu homogenity takového kolektivního subjektu. Je, domnívám se, kupříkladu prokazatelné, že z let 1968–1969 si odnesly různé skupiny a různé generace relativně svébytnou zkušenost.

v „národním rámci“. Příkladem mohou být úvahy o přechodu od národních hnutí k „integrálnímu nacionalismu“.³² Jakoby určité disparátní diskurzivní formace či určité prvky ideologie bezprostředně vypovídaly o celém socio-kulturním poli, jakoby slova politických vůdců šla vložit do mysli každé příslušnice či každého příslušníka daného národa. V porovnání s dějinami raného novověku či se sociální a kulturní antropologií se teprve opožděně začaly objevovat studie, které tyto politologicko-ideologické makrosociální výklady konfrontovaly, kupříkladu metodami orálních dějin, s životními světy jedinců či malých skupin, s tím, jak z perspektivy různých sociálních, konfesních, vzdělaneckých atd. skupin vystupovaly kupříkladu národní motivy paralelně s jinými hodnotovými systémy.³³

V okamžiku, kdy chceme studovat utváření moderního národa jako sociálně-dějinný proces, tzn. ne pouze ve smyslu politologicko-ideologickém, v rámci určitého skupinového nebo celistvého socio-kulturního pole (či prostoru), ukazuje se, lze říci se Zdeňkem Vašíčkem, jak vlastní jádro „archeologizace historie“, tak také, jak říká Vašíček s odkazem na Reinharta Kosellecka, opodstatněnost „teorie možné historie“. Archeologizace historie se vyjeví potud, pokud kupříkladu Miroslav Hroch, když sleduje vývoj českého národního hnutí v sociálním prostoru, pracuje s prameny, například záznamy o předplatitelích časopisů, nikoli jako se svědky, kteří nám něco záměrně sdělují, nýbrž jako s indikátory procesu (odebírání časopisu je indikátorem vnímavosti vůči národní agitaci), který my samy teoreticky konstruujeme. Koselleckova úvaha o „teorii možných dějin“ pak nabývá váhy potud, pokud potřebujeme právě určitou teorii možných dějin (v tomto případě teorii utváření moderního národa), abychom vůbec přivedli prameny k řeči. Prameny mají totiž podle Kosellecka sice „právo veta“, ale samy se k ničemu nevyjadřují (nemluví v tomto případě explicitně o procesu utváření národa).³⁴ Takový postup nikterak nekoliduje s ideálně-typickou povahou badatelského pojmu „národa“ ani s potřebou reflektovaně a kontrolovaně konstruovat možné odkazy prvků jednotlivých výše zmíněných čtyř rovin na sebe navzájem.

Vrátíme-li se k předpokladu „kolektivního subjektu“ a k „národnímu rámci“, lze říci, že právě v této kapitole by uvedené mělo být výzvou k soustavnému definování těchto pojmů. Budou-li jasně a zřetelně vymezeny, mohou se stát analytickými

32 Například H. SCHULZE, *Stát a národ v evropských dějinách*, s. 254; ENZO TRAVERSO, *Trblina v dějinách. Esej o Osvětlení a intelektuálech*, Praha 2006, s. 122–123.

33 Srov. MIROSLAV VANĚK, *Možnosti metody „Orální historie“ při výzkumu nedávné minulosti*, Husitský Tábor. Sborník Husitského muzea, Suplementum II, Tábor 2004, s. 163–188.

34 MIROSLAV HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986, například s. 239–254; R. KOSELLECK, *Vergangene Zukunft*, s. 176–207, zejména s. 204–207; Z. VAŠÍČEK *Archeologie, historie, minulost*, s. 11, 46, 50, 63, 79–89.

kategoriemi, zůstane-li jen u jakési tušenosti jejich obsahů, hrozí, že se, třeba jen implicitně, budou podílet na substancionalizaci „národa“ a na uvedených metodických chybách přístupu, který jsem zde pracovně označil jako „politologicko-ideologický“.

Předpoklady obecných teorií a drobnohledný výzkum

Vymezení „národa“ vyslovená v rámci obecných (makroanalytických) teorií v sobě nejednou nesou předpoklady, které má smysl ověřovat podrobným a drobnohledným výzkumem, jenž kombinuje metody orálních dějin, mikrohistorie, sociální a kulturní antropologie či kvalitativní sociologie. Bádání se tak zároveň zaměřuje na malé skupiny, nejednou menšinového charakteru (národnostní skupiny, krajská sdružení apod.). Jejich postavení může být jak výhodou, tak i překážkou. Téma skupinové identity u nich může být akcentováno více než u zbytku populace. Badatelé se tak na jedné straně při mikroanalytickém výzkumu může dostávat více aktérsky explicitních stanovisek k problematice etnické identity, zároveň však není zřejmé, jak je možné tato stanoviska vztáhnout ke stylu myšlení většinové společnosti.³⁵ Drobnohledné studie lze sice na jedné straně považovat za produktivní korekci makroanalytických teorií procesů a struktur, na straně druhé je však nutné předpokládat, že „velké“ dějiny nemusejí být jen – takřkajíc – pouhým součtem jednotlivých mikrohistorických případů. Jinak řečeno, v rovině makroanalytických studií lze pojednávat některé skutečnosti, které nejsou v mikrohistorii prostě uchopitelné, které by však bylo nesmyslné popírat jen proto, že na ně nelze mikrohistorickým bádáním narazit.

Přes tyto možné výhrady bych chtěl upozornit na příhodnost drobnohledného prověřování dvou poměrně často se vyskytujících komponent obecných definic a teorií „národa“ („ethnicity“, resp. „etnické skupiny“). Jde jednak o význam (vědomí) společné historie pro jeho existenci, jednak o předpoklad, že „národ“ je něčím spíše organicky vyrůstajícím.

Důraz historismu na události (domněle) objektivně zřetězuující časovou následnost byl spojen s přesvědčením, že dějiny jsou individualizačním procesem. V tomto duchu soudí Zdeněk Kalista, že historikův zájem se soustřeďuje na „dynamickou

35 Příkladem z nedávno publikovaných českých prací mohou být po metodické stránce studie: MAREK JAKOUBEK, *Můžeme o „Romech“ hovořit jako o (jedné) skupině?*, in: *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech – víceoborový přístup*, (edd.) Petr Macek, Jiří Dalajka, Brno 2005, s. 489–499; ZDENĚK R. NEŠPOR, *Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie*, *Sociologický časopis* 41/2005, č. 1, s. 31–55.

tvář objektu“, jež zaručuje jeho „zindividualizování“. Také novější autoři, jako Hermann Lübbe, Jörn Rüsen a Chris Lorenz, uvažují o individualizační povaze dějinného procesu, jež tak zakládá (individuální i skupinovou) identitu. Dějepisectví je pak připisována identifikační funkce.³⁶

Miroslav Hroch uvádí vedle intenzivnější komunikace směrem dovnitř skupiny (jež je obvykle spojena se společným jazykem) a občanské rovnosti všech příslušníků této skupiny (národa) jako základní znak moderního národa vědomí společné minulosti. Mluví v této souvislosti o „jisté podobě ‚kolektivní paměti‘, tj. povědomí společné minulosti, jako předpokladu, základní stavební jednotce vědomí sounáležitosti s příslušníky stabilní, tj. historicky zakotvené skupiny ‚národ‘“. Obdobné jsme mohli svrchu vidět v Renanově a Giddensově vymezení „národa“/„ethnicity“. Ve stejném smyslu mluví o identifikační roli (konstrukce) národní historie i Miloš Řezník. Při (makroanalytickém) pohledu na místo historicky argumentovaných prvků národní identity v dílech a promluvách intelektuálů, národních vůdců a politiků 19. a 20. století nelze o národně identifikační roli historie pochybovat.³⁷

Avšak jaká je naše „empiricko-historická“ znalost životních světů a smýšlení jednotlivých aktérek a aktérů z různých sociálních, intelektuálních, konfesních i národnostních poměrů? Co víme o povaze jejich historické paměti? Tímto směrem by se mohla ubírat nejen mikrohistorická bádání obrácená k 19. a 20. století, ale i současné antropologické výzkumy krajanských sdružení, exulantských spolků, kultury (re)emigrantů apod. Motivujícím by tu mohlo být upozornění Zdeňka Vašíčka, že dnes se „začínají objevovat příznaky staronového přístupu, totiž pojmání historie nikoli jako prostředku identifikace s kolektivem, ale jako prostředku formování individuality osobnosti“.³⁸

Obdobně lze pohlížet i na teze, které „národní“, „etnické“ spojují s tím, co bývá v německé terminologii označováno jako *Gemeinschaft* (na rozdíl od povahy toho, co je *Gesellschaft*). V tomto duchu lze podle Maxe Webera o vznikání společenství mluvit v případě sociálního vztahu, jenž je konstituován sociálním jednáním, které je orientováno subjektivně pocítovanou (buď afektuální, nebo tradiční) sounáležitostí účastníků. Příkladem takového společenství je i národní pospolitosť. Naproti

36 ZDENĚK KALISTA, *Cesty historikovy*, Praha 1947, s. 113–114; CH. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 401–410.

37 MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 6–43; MIROSLAV HROCH, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999, s. 10–11; M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 14.

38 Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, s. 46.

tomu vytváření společnosti je sociálním vztahem, konstituovaným sociálním jednáním, jež je motivováno (hodnotově či účelově) racionálním vyrovnáním či spojením zájmů.³⁹ Odlišení *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* je poměrně blízké rozdílu mezi *natio* a *civitas*, jak o něm mluví Hagen Schulze. „Nápadně často se (...) shledáváme s použitím pojmu *natio* jako opaku pojmu *civitas*, tedy pro označení necivilizovaného etnika, které nezná žádné společné instituce – přibližně v tomtéž smyslu, jako když dnešní Angličané hovoří o *natives*, Francouzi o *natifs* a Němci o *Eingeborenen* (tedy o *domorodcích*).“ Termín *nationes* se tak v pozdní antice a ve středověku zažíval mimo jiné i pro označení „kmenů“, „neboť ti všichni byli sice vždy téhož původu, zdánlivě však bez oné vnitřní politické a společenské struktury, na níž se civilizovaní lidé dohodnou“.⁴⁰

I zde se však můžeme ptát, zda mikrohistorická bádání či antropologický výzkum neukáží, že z hlediska aktéřské intencionality byl „národ“ („etnicita“, „národnostní skupina“) nejednou spíše racionálním kalkulem? Co víme o konkrétních rozhodnutích pro ten či onen národ v případech životních osudů jednotlivých aktérů z národnostně smíšených nebo hraničních oblastí? Co víme o motivech kupříkladu českých exulantů v evropském či severoamerickém prostoru vytvářet krajanská sdružení? Co víme o racionalitě kalkulu či emotivitě jejich rozhodnutí?

V případech obou otázek pak mohou drobnohledné studie zaměřené na jednotlivé dějinné aktéry či malé (buď k velkému, státním národům příslušející, nebo naopak etnické, národnostní) skupiny ukázat, jaké místo v jejich vidění světa má právě národní historie a pocit národní sounáležitosti. Co když je prvotně zajímavá spíše historie jejich náboženského sboru, nebo jejich historie coby fanoušků určité hudební skupiny? Co když je zajímavá vlastně jen jejich individuální životní historie, nebo co když je historie prostě nezajímavá, co když pociťují třeba prvotně spíše sounáležitost genderovou, generační, firemní, intelektuální, náboženskou apod. než etnickou? V kladení těchto hypotetických otázek by bylo možné pokračovat. Jejich série by měla být další výzvou, abychom se znovu zamysleli nad funkcí a obsahem „národních dějinných rámců“.

Vrátím-li se na závěr ještě jednou k Řezníkovu článku a k jeho základní perspektivě, mohli bychom se ptát, v rámci jakých vrstev či složek současné (české) společnosti se dostává dějepisné akcentaci „národního rámce“ ozvuku? Souzní s myšlením těch, kdo připravují výuku dějepisu ve školách, s postoji některých představitelů politické reprezentace, s míněním redaktorů některých nakladatelství, s postojem těch, co si myslí, že „kdo neskáče, není Čech“? Nebo souzní s míněním

39 M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 20–21.

40 H. SCHULZE, *Stát a národ v evropských dějinách*, s. 99–100.

přírodovědců a lékařů, lidí z vedení nadnárodních společností, předních sportovců, kvůli kterým chtějí někteří „skákat“, aby „byli Čechy“? Nebo souzní s postojem ke světu třeba těch vysokoškolských studentek a studentů, kteří se pravidelně scházejí v kapele, hrající irskou (lidovou) hudbu? Jinak řečeno – a plně uznávám, že se v tom s Rezníkem nejspíš implicitně shoduji – není jakási „víra“ v „národní rámec“ jen sebeklamem části historiografie, jenž možná sdílí dohromady s částí politické reprezentace?⁴¹

41 Studie vznikla v rámci grantového projektu MZV RM 01/15/04.